

Velká Říjnová socialistická revoluce a české státoprávní požadavky ke konci prvé světové války

Jaroslav Houser

Vývoj ekonomiky v rakousko-uherském soustátí ve válečných letech vytvářel objektivní předpoklady pro další rozvoj národně osvobozenického boje českého národa. V prvních letech války rozšířilo se tzv. řízené hospodářství (válečné ústředny a nucená kartelizace), které vedlo k zesílení nerovnoměrného vývoje jednotlivých průmyslových odvětví i ekonomiky jednotlivých oblastí. Zesílily rovněž rozpory mezi průmyslem a zemědělstvím. Upevnění pozic rakouských velkobank poškozovalo konkurenční zájmy českého kapitálu. Samostatná hospodářská politika Uher vyzvedla význam českých zemí zejména pro zásobování obyvatelstva Předlitavska. Vzdávající hospodářská závislost Rakouska na Německu poškozovala zájmy českého kapitálu (otázka celní unie s Německem). Vzdávající exploitace českých pracujících akcentovala sociální obsah české národnostní otázky. To byly ekonomické podmínky pro novou fázi národně osvobozenického boje českého národa.

Byly však i předpoklady politického rázu, jež vytvářela sama vídeňská vláda, která suspendovala v prvních válečných letech konstitucionalismus, pomýšlela na revizi ústavy v duchu centralismu cestou oktroje a připravovala odtržení Haliče, čímž měla být v Předlitavsku zajištěna německá většina.¹

Probuzení aktivity lidových mas, bez níž by bývala česká buržoazie se k radikálnějšímu postupu neodhodlala, způsobily ruské revoluční události v únoru 1917. Do té doby představitelé české buržoazie a tehdejšího politického života vystupovali krajně loajálně.

V prohlášení českého svazu z 31. ledna 1917 odmítala se např. odpověď Čtyřdohody prezidentu Wilsonovi, ve které Čtyřdohoda za jeden z válečných cílů uváděla i osvobození Čechů od cizího panství. Presidium Českého svazu označilo tehdy tuto odpověď za insinuaci a prohlásilo, že český národ jako vždycky v minulosti tak i v přítomnosti a v době příští vidí svou budoucnost a podmínky svého vývoje jen pod žezlem habsbur-

¹ Říha O. a Křížek J., *Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce a vznik Československa*, Československá rusistika, č. 4/1957.

ským. To bylo v rozporu s cítěním širokých vrstev národa a národně osvobozenecský boj byl prohlášením zaskočen.

Pracující masy Rakouska a především dělnictvo projevovalo již v této době živelný odpor proti režimu vojenské diktatury. Jeho hlavním požadavkem bylo svolání parlamentu a uzavření míru, o čemž podávají svědectví i zprávy vídeňského policejního ředitelství.² Vedení rakouské sociální demokracie vtělilo přes svůj jinak oportunistický postoj tyto požadavky již do rezoluce stranické konference, jež se konala v listopadu 1916.³

K radikalizaci lidových mas došlo teprve v jarních měsících 1917. Příčinou byla dlouhotrvající válka, ztráty na frontách, stále se zhoršující zásobování a ne na posledním místě ohlas únorových revolučních událostí v Rusku, což doznává i historik Zdeněk Tobolka.⁴ Policejní zprávy z tehdejší doby ukazují, že ohlas ruské revoluce byl silnější u českého dělnictva než německého,⁵ a to z pochopitelného důvodu, že české dělnictvo spatřovalo ve svržení carismu začátek řešení jak problematiky sociální tak i otázky národnostní.

Měsíc po svržení carského režimu v Rusku rozšířila se v českých zemích stávková vlna a sice nejprve mezi kovodělníky v Praze (Daňkovka), v Plzni a v Mladé Boleslavi. Do stávky vstoupili i horníci na Kladně a v Ostravě. Cílem těchto živelně propukajících stávek bylo zlepšení těžkých sociálních poměrů pracujících, tedy požadavky sociálně politického rázu, s nimiž byly spojovány požadavky politické, především volání po míru, obnovení občanských svobod, svolání parlamentu atd. Později k nim přistupovaly i požadavky státoprávního rázu.

V dubnu 1917 došlo v Prostějově ke krvavému střetnutí textilních dělníků s vojskem, při němž padly za oběť brutalitě policejně-vojenského režimu desítky dělníků. Prostějovské události poděsily vídeňskou vládu, jak je patrné z dopisu zahraničního ministra Czernina německému kancléři.⁶ Ze strachu před dělnictvem vstoupila tehdy vídeňská vláda Clam-

² Neck Rudolf, *Arbeitschaft und Staat im ersten Weltkrieg 1914—1918* (A. Quellen), Vídeň 1964, str. 221 a 225, *Bericht der Polizeidirektion Wien an das Ministerium des Innern*, AVA Wien, Md 7 22 i. g. 2014, Prot. 2789.

³ Tamtéž, str. 155—157, *Streng vertraulicher Bericht der Polizeidirektion Wien an das Ministerium des Innern über die Reichskonferenz der deutschen sozialdemokratischen Partei Österreichs vom 5. November 1916*, AVA, Wien, M d I, i. g. 25.457, Prot. 25.554.

⁴ Tobolka Zdeněk, *Státoprávní prohlášení z 30. května 1917*, str. 163.

⁵ Neck Rudolf, *Arbeitschaft und Staat im ersten Weltkriege, 1914—1918* (A. Quellen), Vídeň 1964, str. 250, *Vertranlicher Bericht der Polizeidirektion Wien an das Ministerium der Innern über das Verhalten der politischen Parteien*, AVA, Wien, M d I 22 i. g. 5165.

⁶ Beneš E., *Světová válka a naše revoluce*, sv. I., Praha 1927, str. 429 a 430.

Martinicova v jednání s oportunistickými vůdci sociální demokracie, dokonce o vstupu sociální demokracie do vlády.

1. máj 1917 byl slaven po vzoru ruských dělníků stávkami. V májových rezolucích opakovaly se požadavky ukončení války, obnovení občanských svobod, národního sebeurčení a požadavek velkých sociálních přeměn poválečných.⁷ I v zachované velmi opatrnické řeči Antonína Němce na Prvního máje v Brně je pasáž o ruské revoluci a požadavek míru bez anexí.⁸

Pražští kovodělníci utvořili na jaře 1917 ilegální výbor dělnických důvěrníků, jenž se stal dělnickou radou v Praze. Později u příležitosti zahájení vídeňského parlamentu organizovala tato dělnická rada masové vystoupení pražského dělnictva a delegace vyslaná k pražskému místodržiteli žádala mimo jiných politických požadavků i obnovení českého státu.⁹ „Obnovení českého státu“ žádalo rovněž 31. května 1917 dělnictvo železničních dílen v Plzni.¹⁰

V letních měsících vrcholila pak stávková vlna v českých zemích stávkami v Ostravě, Plzni a Brně, 1. a 2. srpna byla vyhlášena v Brně generální stávka a brněnské dělnictvo žádalo na velkém protestním shromáždění plné právo sebeurčení českého národa.

Z těchto faktů stávkového hnutí je patrné, že po únorové revoluci v Rusku aktivita dělnictva v českých zemích neobyčejně vzrostla a mezi stávkovými požadavky setkáváme se mimo jiné i s požadavky vyslovené státoprávního rázu (právo sebeurčení národa, obnovení českého státu atd.).

Pod tlakem dělnictva postavila rakouská i česká sociální demokracie svolání vídeňského parlamentu. Tento požadavek měl značný ohlas v řadách dělnictva. V oběžníku vídeňského stranického vedení se mluvilo o tom, že všechny dosavadní pokusy strany přiměti vídeňskou vládu svolati parlament zůstaly bez úspěchů. Zdůrazňovalo se přitom, že Rakousko je jedinou zemí, kde parlamentní režim byl po tři léta suspendován. Následovaly i dělnické schůze, jejichž rezoluce nenechávají na pochybách o smýšlení dělnictva a o jejich požadavku obnovit občanské svobody a zajistit parlamentní projev.¹¹

⁷ Bouček Ant., *První máj*, Praha 1946, str. 97. Šolc Zdeněk, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické světové války*, Praha 1952, str. 31 a násl.

⁸ Neck Rudolf, *Arbeiterschaft und Staat im ersten Weltkrieg 1914–1918* (A. Quellen), Vídeň 1964, str. 300 a 301.

⁹ „... aby v této dějinné době bezodkladně se domáhali zřízení československého samostatného státu, dovolávajícího se velké ideje ruské revoluce a sebeurčení všech evropských národů“. Soukup Fr., *Revoluce práce*, sv. II., str. 958 an.

¹⁰ Nedvěd A., *Jak to bylo 1914–1918 v Plzni a na českém západě*, Plzeň 1939.

¹¹ Neck Rudolf, *Arbeiterschaft und Staat im ersten Weltkrieg 1914–1918* (A. Quellen), Vídeň 1964, str. 255, *Bericht der Polizeidirektion Wien an das Ministerium der Innern über die sozialdemokratische Agitation zur Einberufung des Parlaments*, AVA, Wien, Mdl 22 i. g. 5404.

Česká buržoazie byla na jaře roku 1917 pod silným tlakem lidových mas a bylo patrné, že i vídeňská vláda volání lidu po svolání parlamentu neodolá. Za této situace je pochopitelné, že čeští poslanci rozvinuli již v jarních měsících 1917 určitou politickou aktivitu. Dne 7. března 1917 se obrátil Český svaz na vídeňské říšské radě dopisem na ministerského předsedu Clam-Martinice a protestoval proti připravovanému státoprávnímu oktroji, jenž měl znamenat zesílení centralismu v Předlitavsku. Čeští poslanci hledali tehdy spojence a zahájili proto jednání se zástupci Jihoslovanů, s nimiž uzavřeli dohodu o společném postupu proti připravovaným centralizačním opatřením.

Za této situace bylo příznačné veřejné prohlášení Českého svazu ze 14. dubna 1917, jež, jak uvádí jeho autor Tobolka, bylo odezvou ruských revolučních událostí.¹² Prohlášení žádalo, „aby i v rakouském soustátí myšlenky demokracie, parlamentarismu a ústavní revize ve směru sebeurčení a potřeb národů byly řešeny jako otázky nejžhavější a nejpalčivější“. Šlo o první oficiální projev české reprezentace na říšské radě státoprávní povahy. Bylo to ovšem prohlášení umírněné a loajální, protože počítalo se zachováním Rakouska.

Značný vliv na postoj českých poslanců na říšské radě měl manifest českých spisovatelů ze 17. května 1917, jenž podepsalo 222 spisovatelů v čele s Aloisem Jiráskem. Byl to apel na české zástupce ve vídeňském parlamentě. Zdůrazňovalo se v něm: „Program našeho národa je založen jeho dějinami i jeho kmenovou jednotností, jeho novodobým politickým životem i jeho právy a vším tím, z čeho tato práva vznikla a čím byla uvnitř zaručena. Doba dnešní zdůrazňuje jej do posledních důsledků; zdálo-li se kdy, že lze jej odkládati nebo omezovati, nutká nás doba dnešní, abyste jej rozvinuli před fórem celé Evropy a pak hájili do krajnosti, abyste se domáhali jeho splnění bez výhrad, neboť český lid se ho nikdy nevzdal, ze srdcí českoslovanských nikdy nevymizela víra v slavné příští jeho splnění.“

Přes obecnost formulací bylo prohlášení poměrně radikální a tato jeho stránka odpovídala tehdejšímu citění lidových vrstev národa. Mluvílo se v něm sice o českoslovanském národě, ale počítalo se s připojením Slovenska. Proklamace dotýkala se otázky českého sněmu, tradičního symbolu českého státu. Protože tento sněm neexistoval, pokládalo prohlášení za politické fórum českého národa české poslance říšské rady (na rozdíl od stanoviska státoprávních radikálů).

Ačkoliv manifest tlumočil české požadavky formou zastřenou a zevšeobecňující, požadoval na českých poslancích, aby splnili svou svatou po-

¹² Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl IV., 1914–1918, Praha 1937, str. 230.

vinnost a zastali se českých práv a českých požadavků v této nejosudovější době světových dějin.

Dělnictvo šlo v této době ještě dále. Žádalo na českých poslancích zřízení československého samostatného státu, dovolávajíc se idejí ruské revoluce. Např. kovodělníci žádali, aby prohlášení bylo doplněno požadavkem svolání českého sněmu na základě všeobecného volebního práva.¹³

V něčem musela vídeňská vláda přece jen ustoupit a to v otázce obnovy vídeňského parlamentarismu. Volání lidových mas po svolání vídeňské říšské rady, které zesílilo pod dojmem ruských revolučních událostí v únoru 1917 bylo silným nátlakem na vídeňskou Clam-Martinicovu vládu. Bylo možno očekávat, že vláda nakonec tomuto nátlaku neodolá a parlament svolá. Podle prosincové ústavy (§ 8 zákona č. 145/1867 ř. z.) měl nový císař přísahat na platnou konstituci.¹⁴ Tato okolnost postavila „Český svaz“ před úkol připravit státoprávní prohlášení, které by aspoň zčásti odpovídalo radikalizujícím se státoprávním požadavkům českého národa.

V dubnu a v květnu bylo připraveno několik projektů tohoto prohlášení, které podávají obraz kolísavé, neujasněné a také nejednotné politiky vedoucích představitelů českých politických stran na vídeňské říšské radě. Autorem nejstaršího návrhu, jenž vznikl v původní podobě již roku 1916, byl historik konzervativního ražení profesor Pekař. Elaborát vycházel převážně z tradičního historického pojetí státního práva a byl původně připraven pro státoprávní akci profesorů pražské university. Projekt se stal základem návrhu státoprávního prohlášení národních sociálů a agrárníků. Také návrh mladočechů (komise skládající se z dr. Franty, dr. Fiedlera a dr. Tobolky) se od předchozích návrhů ideově málo lišil.

Všechny tři návrhy vycházely z nutnosti řešení české státoprávní otázky na základě federalizace Rakouska. Tato vedoucí myšlenka byla však vyjádřena ve třech uvedených dokumentech různě silně a také její zdůvodnění se rozcházela. Mladočeský návrh spočíval výlučně na českém historickém státním právu a omezoval se pouze na konstatování, že státoprávní postavení zemí České koruny je nesporné a že tato skutečnost byla potvrzena v minulosti řadou státních aktů. Pouze malý náběh k přirozenoprávní koncepci státního práva byl v pasáži týkající se kritiky prosincové ústavy, kde její neudržitelnost byla odůvodňována tím, že nebyla s to rozřešit poměr národností ke státu na základě sebeurčovacího práva.

Návrh agrárníků vysvětloval federalistický princip jako státní samo-

¹³ Tamtéž, str. 233–237 a Křížek J. a Říha O., *Bez Velké Říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa*, Praha 1951, str. 17 a 18.

¹⁴ *Nebudiž opominuto*, Národní listy z 28. 12. 1916.

statnost v rámci habsburské říše. Federalistické pojetí bylo přitom nejsilněji vyjádřeno v kritice centralistické říšské rady.

Pekařův návrh, jež národně sociální klub vzal za základ svého návrhu, žádal rovněž změnu prosincové ústavy v duchu federalistického programu. Používal běžné argumentace historickoprávní, kterou doplňoval „zřeteli národnostně právními“. Návrh zdůrazňoval, že nejde o úplnou samostatnost českých zemí, jež by byla omezena jen závazky vyplývajícími z personální unie, nýbrž že je třeba pomýšlet na zřeknutí se důležitých částí státnosti, ve prospěch celku království a zemí na říšské radě zastoupených.

Již z těchto faktů je patrné, že všechny tři návrhy byly vedeny duchem politického oportunistu, jenž byl patrný zejména ve zdůrazňování monarchistické formy federace a zájmů habsburské dynastie. V Pekařově návrhu se federalizace vydávala za projev pozitivní politiky a za budování rakouské společné vlasti. V návrhu agrárníků byly některé radikálně znějící pasáže, které byly namířeny proti německému centralismu.

Všechny tři návrhy se nezabývaly státoprávním postavením Slovenska. To bylo pro tuto dobu charakteristické. Buržoazní politici ještě váhali vystoupit proti maďarskému centralismu v Uhrách a omezovali své federalizační požadavky na Předlitavsko.

V žádném z těchto návrhů z jara 1917 nebyl ještě zakotven pozdější požadavek, aby česká státoprávní otázka byla řešena na mezinárodním fóru. V Pekařově návrhu byla naproti tomu pasáž o tom, že úmysly nepřátel Rakouska vměšovat se do vnitřních záležitostí státu a z české státoprávní problematiky vytvářet mezinárodní otázku, byly Českým svazem 31. ledna 1917 odmítnuty.

Pekařův návrh se dotknul též problému německé menšiny v českých zemích. Sliboval, že požadavkům Němců může být vyhověno v široké míře, jestliže český národ, tj. české země dosáhnou v rakouském státě práva sebeurčení.¹⁵

Kromě těchto kolektivních a klubovních návrhů vytvořilo se při přípravě prohlášení několik návrhů individuálních. Agrární poslanec Prášek, jenž byl ve straně v opozici proti Švehlovi, vystoupil se samostatným návrhem, jehož autorem byl dr. Bedřich Štěpánek. Ten se opíral jak o přirozené právo národů na sebeurčení, tak i o právo historické. Jeho odlišnost od stanovisek shora uvedených politických stran spočívala v tom, že český stát měl být rozšířen o Slováky, jimž měl být tímto státoprávním řešením zajištěn národní, politický, kulturní a hospodářský život. Návrh se nezmiňoval o habsburské dynastii, Prášek provedl pro

¹⁵ Tobolka Zdeněk, *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května 1917*, str. 166 a násl.

Štěpánkův návrh agitaci, byl však odmítnut jak v agrárním klubu, tak i v plenární schůzi Českého svazu.

Samostatný návrh poslance Špačka vycházel rovněž ze zásad historického práva, které byly doplňovány zřeteli přirozenoprávními. Příznačná byla pasáž o vlivu ruských revolučních událostí na realizaci práva sebeurčení malých národů, která ukazuje, že i politická aktivita české buržoazie byla v této době podmíněna ohlasem ruské revoluce. V ostatních směrech opakoval návrh stěžejní myšlenky předchozích návrhů a jen je jinak formuloval.

Rovněž návrh poslance dr. Stránského argumentoval historickým i přirozenoprávním státním právem. Obsahoval ostrou kritiku prosincové ústavy, která neznala vůbec národnosti jako subjektů státní moci, nepřihlížela k nim a nepřiznávala jim nějakých práv. Žádal obnovení historických státních práv národa českého, rozšířených podle zásad práva přirozeného i na milióny jeho příslušníků sousedících s hranicemi historické vlasti české — tedy pro Slováky. Tím se návrh přibližoval požadavkům českých spisovatelů ze 17. května 1917. Formulace této pasáže ukazuje přitom jasně, že Stránský byl již tenkrát stoupencem myšlenky čechoslovakismu.

Návrh dr. Baxy se lišil od předchozích tím, že nemluvil o habsburské dynastii a očekával řešení státoprávní otázky od mezinárodní konference. To byl nový ostřejší tón, jenž byl ještě zesílen kritikou útisku Slováků v Předlitavsku Němci a v Zalitavsku Maďary.

Anonymní návrh, jenž se objevil mezi českými poslanci na cestě do Vídně na zasedání říšské rady, vylučoval jakékoliv neplodné kompromisy, dovolával se zásad revoluce francouzské, americké a ruské a požadoval suverénní československý stát a řešení státoprávní otázky na mezinárodním fóru. Pro tehdejší ovzduší mezi představiteli buržoazních stran na vídeňské říšské radě bylo příznačné, že se nestal předmětem oficiálních jednání.

Státoprávní radikál dr. Kalina zaslal Českému svazu při projednávání návrhů státoprávního prohlášení obšírný rozklad, v němž zastával tezi, že jedinou právní půdou pro státoprávní boj je sněm českého království. Razil heslo „Bez českého sněmu nebude říšské rady“.¹⁶ Je nesporné, že odmítání příslušnosti vídeňského parlamentu pro řešení české státoprávní otázky a volání po české konstituantě (ovšem demokraticky volené!) bylo revolučním prvkem, jenž vcelku odpovídal stanovisku českých spisovatelů ze 17. května 1917 a hlavně citění širokých vrstev národa, jejichž

¹⁶ Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, sv. IV., 1914–1918, Praha 1937, str. 244 a násl. a *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května 1917*, str. 172 a násl.

radikalizace se projevovala čím dál tím patrněji v důsledku ohlasu ruských revolučních událostí.

Jednání o textu státoprávního prohlášení v Praze a ve Vídni bylo zakončeno v zasedání předsednictva Českého svazu v Praze 27. května 1917, kdy byl přijat kompromisní návrh Švehly, jenž zůstal na oportunistické linii, zachování rakouské monarchie. „Habsbursko-lotrinské mocnářství“ se mělo přetvořit „ve spolkový stát svobodných a rovnoprávných národních států. V jedné otázce pokročilo prohlášení přece jen o něco dále. Vycházelo se vstříc požadavku hlasistů (dr. Šrobár) a požadovalo se spojení Slovenska s českým historickým státem. Poprvé se tu používalo výrazu „československý národ“ (myšlenka čechoslovákismu).

Argumentace prohlášení byla historickoprávní i přirozenoprávní. Je to patrné z této pasáže: „Opírajíc se v této dějinné chvíli o přirozené právo národů na sebeurčení a svobodný vývoj, o právo jež nadto jest ještě u nás posíleno nezadatelnými právy historickými, státními akty plně uznanými, budeme v čele svého lidu domáhati spojení všech kmenů československého národa v demokratický český stát, přičemž nelze opomenouti onoho kmene československého, který žije v souvislém celku s historickou vlastí českou“.¹⁷

Mechanické postavení přirozenoprávní koncepce vedle historickoprávní bylo ústupkem buržoazních stran české sociální demokracii, která se k prohlášení připojila. Byl to ústupek pouze formální a vnitřně nelogický, protože obě koncepce nebylo možno stavět do téže roviny. Sociální demokracie si přitom svazovala ruce pro vlastní politickou aktivitu a kompromis byl náznakem pozdější závislosti sociální demokracie na české buržoazii v tak citlivé politické otázce, jakou byl národně osvobozenecský boj českého a slovenského národa.

Oportunismus vedení československé sociální demokracie se projevil při jednání o státoprávní prohlášení zejména v tom, že se ani nepokusila vystoupit se stanoviskem, že řešení státoprávní české a slovenské problematiky, to znamená otázku federalizace či naprostá suverenita, státní forma státu atd., nemůže být provedeno na vídeňské půdě, nýbrž pro národní reprezentaci odpovídající smýšlení širokých vrstev národa, zejména dělnické třídy.

Na říšské radě 30. května 1917 vystoupil i s tradičním státoprávním prohlášením státoprávní radikál Kalina.¹⁸ Jeho prohlášení bylo nesporně myšlení radikalizujících se vrstev národa bližší, akcentovalo však silně

¹⁷ Srov. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917, XXII. Session, str. 34.

¹⁸ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917, XXII. Session, str. 34–36.

historickoprávní pojetí, jež bylo již v minulosti dělnického hnutí zneužito ke zpátečnickým cílům.

Přes umírněný tón a celkem loajální obsah společného státoprávního prohlášení, jež přednesl ve vídeňské sněmovně 30. května 1917 Staněk, vyvolal jeho projev zděšení ve vídeňských vládních kruzích a samého centralisticky orientovaného ministerského předsedy Clam-Martinice. Ten dal své pocity najevo při jednání s některými buržoazními českými poslanci.¹⁹

Ve vládním prohlášení ze dne 12. června 1917 odmítl Clam-Martinic požadovaný český stát, protože prý zasahuje do svrchovanosti druhého státu mocnářství. Slovanské státoprávní programy jsou prý neuskutečnitelné, protože se křížují a dějiny prý podaly v probíhající válce důkaz o správnosti rakouské státní koncepce. Místo slovanských státoprávních programů, které prý jsou v rozporu s potřebami státního celku, chce vláda předložit jiný program, který se od nich sice značně liší, ale shrnuje vše, co ony návrhy obsahují přiměřeného, splnitelného a reálného. Tento program má prý na zřeteli celek, tj. Rakousko. Clam-Martinic se přitom otevřeně hlásil k myšlence centralismu a dualismu a český státoprávní program označil za „blouznění národní exaltace“ a za mlhovinu“.²⁰

Rovněž nástupce Clam-Martinice, ministerský předseda Seidler učinil v poslanecké sněmovně 27. června 1917 prohlášení, v němž odmítl uznat sebeurčovací právo národů jako základ eventuálních mírových jednání.

Ještě ostřejší byla reakce v budapeštských vládních kruzích, pokud jde o pasáže týkající se Slovenska. Uherská vláda (Tisza i Esterházy) činila tehdy nátlak na vládu vídeňskou, aby vystoupila energicky proti státoprávním požadavkům Čechů.²¹

Ačkoliv státoprávní prohlášení vycházelo z koncepce historického práva a byl jen neorganicky učiněn odkaz i na přirozené právo národa, vyvolala tato okolnost ostrou reakci staročechů. Jejich „Hlas národa“ kritizoval stanovisko české parlamentárky, že opouští ideu českého království (svatováclavské koruny) a že je namířeno proti uherskému království (otázka Slováků). Staročesi se dovolávali Palackého, jenž tím, že přijal historický státoprávní program, opustil koncepci přirozenoprávní. České státní právo a přirozené právo národa na sebeurčení jsou pojmy zcela odlišné a neslučitelné. Chce-li česká politika zůstat věrná českému státnímu právu, musí se podle mínění staročechů rozejít s myšlenkou

¹⁹ Tobolka Zdeněk, *Státoprávní prohlášení ze dne 30. května 1917*, str. 178.

²⁰ Srov. Kalina J., *Nezdar druhého úsilí o český stát 1871–1917 a Kvapil Sv., Odpůrci českého státu*, Akademie 1917.

²¹ Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*, Praha 1937, str. 287.

připojení Slovenska, neboť jinak je třeba přiznat i právo sebeurčení Němcům v historických zemích, což by vedlo k rozdělení země.

Státoprávní prohlášení mělo ohlas v samotném vídeňském parlamentě. S obdobným státoprávním prohlášením vystoupili Jihoslované, s nimiž česká parlamentárka již delší dobu spolupracovala. Žádali vytvoření samostatného státního útvaru Slovinců, Chorvatů a Srbů pod žezlem habsbursko-lotrinské dynastie.²²

Ke státoprávnímu prohlášení se vraceli v letních měsících i v měsících podzimních také čeští poslanci, jejichž projevy dokreslují a vykládají jeho politický význam. Dne 13. června 1917 se ujal slova dr. Šmeral, jenž rozvedl tehdejší své názory na federalizaci dunajského soustátí. Žádal přetvoření Rakouska-Uherska ve spolkový stát samostatných národů cestou změny říšské ústavy. Přebudování státu je smělý pokus řešit sporné mezinárodní otázky cestou spravedlivého národnostního vyrovnání. Vyslovil se přitom pro demokratizaci, parlamentní vládní režim a uzavření míru.

Koncepce Šmeralova vycházela z přesvědčení, že Rakousko-Uhersko jako velký hospodářský celek by mělo být zachováno. Boj za přeměnu v demokratický stát měl se dít v rámci celého podunajského státu. Šmeral se domníval, že boj české a slovenské dělnické třídy by byl snazší, kdyby byl též podporován ostatní dělnickou třídou rakousko-uherského státu. Tato koncepce mohla být však realizována jen za předpokladu, že vedoucí silou v tomto boji by byla dělnická třída dosud vládnoucího národa, resp. národů a ta by vyhlásila zásadu sebeurčení národů a sice až do případného odtržení. Šmeral přitom nedocenil, že rakouská a uherská sociální demokracie za oportunistického vedení stála částečně na nacionalistickém stanovisku.²³

Oportunistické prohlášení Českého svazu bylo vcelku kladně, s některými menšími výhradami přijato 15. června 1917 dr. Rennerem, teoretikem rakouské sociální demokracie v otázce kulturní autonomie. Renner hodnotil kladně, že v prohlášení se projevil prvek přirozenoprávní vedle koncepce historickoprávní. Zmínku o přirozeném právu v prohlášení pokládal za odklon od dosavadního stanoviska české buržoazní politiky a akceptoval i požadavek týkající se Slovenska.²⁴

Kalina ve svých projevech na říšské radě v létě a na podzim r. 1917 opakoval své státoprávní „ceterum autem censeo“, že říšská

²² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrat im Jahre 1917, XXII. Session, str. 34.

²³ Křížek Jurij a Říha Oldřich, *Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa*, Praha 1951, str. 20 a 21.

²⁴ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917, VVII. Session, str. 340.

rada je nekompetentní rozhodovat o základních otázkách českého státu.²⁵ Federalistické a monarchistické státoprávní prohlášení většiny českých poslanců na říšské radě z 30. května 1917 mělo vliv na činnost členů Českého svazu v ústavním výboru říšské rady a na jejich účast při přípravě revize prosincové ústavy. V obnoveném vídeňském parlamentě byl totiž vytvořen zvláštní ústavní výbor a začátkem července byl z jeho členů vytvořen 15členný podvýbor, jenž měl připravit zásady ústavní novely.

Český svaz se rozhodl pro účast a pro tehdy pozitivní legislativní politiku na tomto poli po jistém zdráhání. Vídeňské vládnoucí kruhy vyvolaly tehdy záměrně naděje na brzké ukončení války a snažily se touto cestou zavést představitele české buržoazní politiky ke konstitutivnímu aktivismu. To se jim do značné míry zdařilo. Menšina presidia Českého svazu byla proti obeslání ústavního výboru a jeho přípravné komise. Své stanovisko odůvodňovala tím, že činnost těchto orgánů (revize předlitavské ústavy) je vlastně v rozporu i s loajálním státoprávním prohlášením z 30. května 1917 (požadavek připojení Slovenska).

Český svaz se rozhodl nakonec pro obeslání přípravné komise ústavního výboru po poradě s Národním výborem a vyzval přitom několik buržoazních ústavních odborníků, aby vypracovali návrhy ústavního řešení, které měly sloužit jako podklad pro další jednání v ústavním výboru parlamentu.

Velmi záhy došlo k rozčarování v tomto konstitutivním aktivismu české buržoazie. Průlom do uměle živených státoprávních nadějí většiny Českého svazu způsobil sám ministerský předseda Seidler, jenž vyhlásil 17. července 1917 v ústavním výboru cíle ústavní reformy. Její obsah měl být neobyčejně úzký. Šlo v podstatě o doplnění § 19 prosincové ústavy, jenž se týkal národnostní problematiky. Rakousko-uherský dualismus měl být přitom zachován. Seidlerovo prohlášení bylo sprchou na konstituční naděje vedení Českého svazu a způsobilo rozhořčení a pobouření v české pokrokové veřejnosti. Český národ spatřoval v tomto stanovisku zásadní neochotu vídeňské vlády provést jakoukoliv státoprávní reformu ve prospěch utlačovaných národů Rakouska.

Tlak radikalizujících se pracujících vrstev českého národa a odhalení záměrů vídeňských vládních kruhů zbrzdily záhy aktivitu Českého svazu v ústavním výboru a proto i zmíněné ústavní návrhy odborníků, které byly dokončeny až v říjnu 1917, jsou jen historickými dokumenty politiky Českého svazu z léta 1917.

Pro ilustraci je na místě uvést některé podrobnosti o těchto ústavních

²⁵ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917, XXII. Session, str. 519 a str. 2068 a 2069.

projektech, které byly antikvovány již v době, kdy byly dokončeny. Redakce časopisu „Naše revoluce“ připisuje jejich autorství vysokoškolským profesorům Karlovi Kadlecovi, Jiřímu Hoetzlovi, Františku Weyrovi, členu panské sněmovny dr. Josefovi Fořtovi a profesorovi Bohumilu Baxovi.²⁶

Karel Kadlec vycházel při svém návrhu z vyhraněně historickostátoprávního pojetí, nicméně však zachoval značně silnou federalistickou vazbu státoprávního uspořádání. Rakousko-Uhersko se mělo přetvořit v Dunajskou federaci a jejím členem měly být země svatováclavské koruny se zeměmi Čechami, Moravou a Slezskem a federální stát měl být rozšířen o Slovensko, jak vyplývalo ze státoprávního prohlášení ze dne 30. května 1917.

„Svaz podunajských států“ měl být konstituční monarchií pod vládou Habsburků. Císař podunajského státního svazu měl být současně králem českým, markrabím moravským, vévodou slezským a knížetem slovenským. Kromě říšské státní příslušnosti zaváděl konstituční návrh i zemskou příslušnost. Zákonodárným orgánem pro celou říši měl být ustaven generální sněm, společný pro všechny země svatováclavské koruny a sněmy v jednotlivých jejích zemích. Kromě ústředních ministerstev měla být zřízena ministerstva českého státu.

Nedemokratičnost zastupitelské soustavy se zračila zejména v tom, že ve sněmech jednotlivých zemí měli být i členové virilní a že generální sněm českých zemí měl být dvoukomorový a horní sněmovna se měla skládat z nedemokraticky a doživotně volených členů. Nedemokratickým orgánem českého státu měla být i ústavně silná státní rada, z polovice jmenovaná králem.

Rovněž z jasně historickoprávní koncepce vycházel návrh Jiřího Hoetzela. Rakousko mělo být rozčleněno v pět spolkových států: český, polský, rakouský, maďarský a jihoslovanský. Vazba federace měla být sice volnější (jednotlivé státy mohly mít samostatné vojsko), ale federativní charakter byl respektován. V čele svazu měl být císař z habsburské dynastie. Dvoukomorovost a nepřímé volby členů byly charakteristické pro složení ústředního parlamentu a zastupitelských orgánů českého státu.

Federalizační návrh Františka Weyra počítal se zřízením federálních států českého, polského, rakouského, maďarského, jihoslovanského a ruského pod vládou habsburské dynastie. Český stát měl zahrnovat Čechy, Moravu, Slezsko a Slovensko. Jako eventualitu uváděl i odstoupení německých a polských částí Slezska (zbytek země měl být spojen

²⁶ Texty návrhů byly otištěny v publikaci Zdeňka Fobolky, *Státoprávní prohlášení z 30. května r. 1917.*

s Moravou). Návrh připouštěl dokonce i odstoupení německých oblastí Čech a náhradou za ně připojení hraničních oblastí se silnou českou menšinou. Šlo tu tedy o opuštění historických hranic českých zemí.

Nedemokratičnost složení zákonodárných sborů a jejich příslušnosti se zračila zejména v tom, že návrh zaváděl zásadu dvou komor a že legislativní pravomoc měla být rozložena mezi panovníka a zastupitelský orgán.

Návrh původně mladočeského radikála později pak rakouského ministra a umírněného člena panské sněmovny dr. Josefa Fořta uváděl tyto členy podunajského svazu: české království, rakouské dědičné země, uherské království a chorvatsko-slovinské království. Pokud jde o vymezení hranic dílčích států, vycházel autor sice z historických zásad, jež odůvodňoval zeměpisnými a hospodářskými hledisky, ale připouštěl i odchylky od historických hranic, kde to poměry národnostního osídlení naléhavě vyžadovaly (velmi nejasné!).

Návrh Bohumila Baxy odchyloval se od předešlých koncepčním zaměřením. Autor totiž polemicky vystoupil proti historickému pojetí státního práva a nepřímo i proti kompromisu historické i přirozenoprávní koncepce, na němž bylo budováno státoprávní prohlášení ze 30. května 1917. Princip přirozenoprávní pokládal Baxa vzhledem k jeho mravní hodnotě, jakož i prakticko-politické úvaze, že při případném mírovém jednání nabude vrchu, za hlavní a zásadní. Nedoporučoval jej korigovat historickoprávními postuláty. Směšování obou principů podle jeho názorů argumentaci zeslabovalo. Byl však pro doplnění přirozenoprávního principu prvky, které této zásadě neodporovaly, to jest zřeteli povšechně zeměpisnými a hospodářskými. Český národ měl nárok podle jeho slov na celé území tehdejšího českého království, protože tvořilo vyhraněný zeměpisný celek, a proto též i celek hospodářský a kulturní. Z důvodů ryze národnostních byl proto též pro začlenění území Uher obývaných Slováky, na které byla historickoprávní zásada neaplikovatelná.

Pokud jde o české země byl Baxa ochoten i k ústupkům a připouštěl korelaci zemských hranic všude tam, kde to vyžadoval princip autonomie národů a kde tomu přímo neodporoval zmíněný princip zeměpisný (nejasné!).

Pokud jde o vlastní státoprávní úpravu českého státu zastával Baxa názor, že tehdejší zastoupení českého národa na říšské radě bylo příslušno jen k zaujetí stanoviska k personální unii českého státu k dunajskému soustátí. Další řešení, tj. vymezení unie reálné příslušelo, podle jeho názoru jen ústavním orgánům českého státu. (Žádný takový orgán ovšem v tehdejší době neexistoval.)

Z důvodové zprávy návrhu dále vyplývá, že autor nepokládal za možné, že by bylo možno realizovat státoprávní požadavky ze 30. května vlastními, tj. vnitropolitickými silami a že řešení české státoprávní otáz-

ky případně mírové konferenci, že tedy rozhodnutí padne na fóru mezinárodním. Toto přesvědčování získávalo v druhé polovici roku 1917 stále více stoupenců mezi představiteli tehdejší české politiky jak v Praze tak i ve Vídni.

Z návrhu zasluhuje zmínky ještě okolnost, že český stát měl být dědičnou monarchií, ale současně i moderní demokracií. Pokud jde o legislativní pravomoc českého státu měl autor odmítavé stanovisko k legislativní kompetenci jednotlivých zemí. Byl tedy pro legislativní centralizaci, jež byla slučitelná s administrativní decentralizací.

Pokrokovým rysem byl i požadavek odluky církve od státu. Na druhé straně však dvoukomorovost legislativního orgánu českého státu (jakási panská sněmovna složená ze zástupců inteligence, korporací a státních funkcionářů) měla jasně nedemokratický ráz.

Ve srovnání s předchozími projekty, které měly velké množství rysů nedemokratických a vysloveně zpátečnických, měl Baxův projekt v některých směrech ráz relativně pokrokový (přirozenoprávní koncepce, úvaha o personální, resp. reálné unii, požadavek mezinárodního řešení české státoprávní otázky, legislativní centralizace a administrativní decentralizace a odluka církve od státu).

Ústavní projekty byly předstiženy politickými událostmi ke konci roku 1917. Státoprávní boj nabyl tehdy nových forem v úzké souvislosti s Říjnovou revolucí v Rusku.

Jedním z prvních činů sovětské vlády byla výzva všem národům a vládám válčících mocností, aby se ihned přikročilo k jednání o uzavření spravedlivého demokratického míru bez anexí a kontribucí. Vzápětí na to vyhlásila sovětská vláda deklaraci práv národů Ruska, v níž se uznávalo právo všech národů Ruska na sebeurčení až do úplného odtržení a vytvoření samostatného státu.

Mírové projevy sovětské vlády uvítal sociálně demokratický tisk.²⁷ Vzápětí došlo k celé řadě dělnických projevů v Praze, v Plzni a v Moravské Ostravě. Rezoluce přijatá na pražském shromáždění zdravila „naše bratry“ v Rusku a ubezpečovala, „že český sociálně demokratický proletariát stojí v Čechách s nimi v tomto velikém boji, který oni vedou, aby zachovali první socialistickou republiku světa“.²⁸

Říjnová revoluce měla ohlas i ve vídeňském parlamentě. Ministr zahraničí Czernin prohlásil 4. prosince 1917 v zahraničním výboru poslanecké sněmovny, že je ochoten vyhovět výzvě sovětské vlády a odjet k mírovým jednáním, která měla vyústit v uzavření separátního míru.

²⁷ Právo Lidu z 25. 11. 1917, Rovnost z 20. 11. 1917 a Robotnické noviny z 15. 11. 1917.

²⁸ Právo lidu z 3. 12. 1917 a Šolle Zdeněk, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické války*, Praha 1952, str. 49 a násl.

To vyvolalo naděje na skončení války. Zásada míru bez anexí a kontribucí byla přijímána kladně nejen představiteli sociální demokracie (Tusar,²⁹ a Adler,³⁰ ale i buržoazních stran (Staněk);³¹ nechyběly přitom však i hlasy odmítající bolševickou revoluci (Modráček³²). Záměr vídeňské vlády uzavřít separátní mír se Sovětským Ruskem zůstal přitom stále v popředí zájmu vídeňského parlamentu.

Vídeňská vláda odhodlala se k mírovým jednáním se sovětskou vládou z politické nutnosti, protože vnitřní situace byla v Rakousku napjatá v důsledku stále silícího mírového lidového hnutí. Přitom platforma mírového jednání navrhovaná sovětskou vládou byla vídeňskou vládou záměrně deformována. Sověty nabízely mír bez anexí a kontribucí, zároveň však žádaly i sebeurčení národů. Dokonce v dodatečné nótě z 30. prosince 1917 upozornila sovětská vláda na odlišnosti výkladu práva sebeurčení a jasně se vyslovila pro přiznání tohoto práva pro lid Alsaska-Lotrinska, Haliče, Poznaňska, Čech a jihoslovanských národů.³³ Vídeňská vláda naproti tomu se snažila vyhnout tomu, aby národnostní uspořádání Rakouska bylo řečeno na mezinárodním fóru. Bylo to patrné ze záměrného oficiálního překroucení sovětské nóty z 27. listopadu 1917, z níž byla vypuštěna pasáž o právu sebeurčení.

Tato okolnost podnítila Český svaz k politické aktivitě. Jeho mluvčí položili na zasedání delegací 4. prosince 1917 dvě otázky: 1. Může „Český svaz“ mlčky po svém velkém rozmachu za československý stát připustiti, aby se první pokus o mír dal bez účasti národů, toužících po svém sebeurčení? 2. Jest možno, aby dosavadní plnomocníci Rakousko-Uherska vylučovali na mírových poradách zásadu sebeurčení národů? Český svaz proto žádal, aby zahraniční ministr Czernin byl doprovázen při mírových jednáních zástupci utlačovaných národů. Tento požadavek českých poslanců byl odmítnut ministerským předsedou Seidlerem s tím, že nelze, aby vláda byla stavěna pod dozor poradních sborů. Czernin pak uzavřel bez parlamentní delegace 15. prosince příměří. K zásadnímu prohlášení Czernina k otázce sebeurčení národů Rakouska došlo 25. prosince. V něm se uvádělo, že otázka příslušnosti národních skupin, které nemají státní samostatnost, nemůže být řešena, podle mínění ústředních mocností mezistátně. Otázka měla být ponechána státům, aby jednáním s národními skupinami sami jejich národní sebeurčení řešily. Zkrátka ústřední

²⁹ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. XXII. Session, str. 2588.

³⁰ Tamtéž, str. 2.678.

³¹ Tamtéž, str. 2.672.

³² Tamtéž, str. 2.372.

³³ Ključnikov - Sabanin, *Meždunarodnaja politika novejšego vremeni v dogovorach, notach i deklaracijach*, sv. II, str. 104–106.

mocnosti vylučovaly národnostní otázku z mírových jednání a přenechávaly ji řešení ústavnímu, tj. vnitrostátnímu.

K Czerninovu expozé, které česká veřejnost odmítala, museli čeští poslanci zaujmout stanovisko a protože parlament v této době nezasedal a také delegace své zasedání ukončily, bylo třeba svolati české poslance k zvláštnímu zasedání. Toto zasedání se konalo 6. ledna 1918 v Praze a vyústilo v deklaraci,³⁴ kterou zdůvodnil předseda Českého svazu Staněk. Podkladem pro vypracování deklarace byl Rašínův návrh, jenž nemluvil již o zachování Rakouska pod panstvím Habsburků. Rašínův návrh byl pak před zasedáním pozměněn a rozšířen. Odhlasovaná deklarace vycházela tak i nadále ze státoprávního prohlášení ze dne 30. května 1917, tj. trvala na zachování Rakouska, ačkoliv o habsburské dynastii se v ní nemluvalo. Vzhledem k prohlášení ministra Czernina byl v ní postaven do popředí požadavek sebeurčení národů patrný z této pasáže: „... nové Rusko při svém pokusu o mír všeobecný vložilo do stěžejních podmínek mírových zásadu sebeurčení národů tak, aby národové svobodnou volbou rozhodly o svém životě a usnesly se, chtějí-li vybudovati stát samostatný či utvořiti státní celek ve spolku s národy jinými“.

Mírová jednání Czernina v Brestu byla sledována s napětím širokými vrstvami českého národa. Na jeho průběh reagovalo především dělnictvo. Neobyčejně těžká osvobozovací situace vedla během ledna k obrovskému stávkovému hnutí, které začalo v Dolních Rakousích a šířilo se do českých zemí. Stávky měly i politický charakter a byly protestem proti chování Czernina v Brestu, jenž společně s římskoněmeckým zahraničním ministrem Kühlmannem přerušil jednání se zástupci sovětské vlády se zřejmým úmyslem umožnit vpád armád ústředních mocností na sovětské území a anektovat okupované polské a ruské oblasti.

Jakmile se stávkové hnutí uprostřed ledna 1918 rozšířilo do českých zemí, byl požadavek míru doplněn heslem sebeurčení českého národa (např. v Plzni). Proti anexím byla zaměřena i generální stávka, jež byla vyhlášena v českých zemích 22. ledna 1918. Mír a chléb byly také stěžejními body stávkového hnutí v jarních měsících.

Česká buržoazie se za této situace snažila posunout do popředí otázku národnostní a státoprávní, aby radikalizující se masy národa nezbavily ji politického vedení. Vhodnou příležitostí bylo padesátileté výročí položení základního kamene Národního divadla v Praze. Tyto divadelní slavnosti se konaly 16. března 1918 a zúčastnily se jich velké politické strany české, státoprávní demokraté, čeští socialisté, agráři i sociální demokraté. Na zasedání současně probíhající konference utlačovaných národů byla

³⁴ Vaněček Václav, Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha 1964.

přijata deklarace, v níž byl uváděn požadavek sebeurčení utlačovaných národů Rakouska ve vlastních samostatných státech. Krom toho se v prohlášení ozývá myšlenka Svazu států, patrná z této pasáže: „Jsou přesvědčeni, že budoucnost národů našich může býti založena a trvale zabezpečena v pevném základě světové demokracie, v opravdové a svrchované lidovládě v národech a v mezinárodním svazku, nadaném všeobecnou autoritativní mocí rozhodovací“.³⁵

K další akci došlo v dubnu a dal k ní nepřímo podnět ministr Czernin. Ten uzavřel 9. února mír s Ukrajinou a 3. března 1918 se Sovětským Ruskem. 2. dubna 1918 zaútočil pak při přijímání delegace města Vídně na Masarykovu odbojovou činnost v zahraničí a na Masaryka osobně. Tato Czerninova nervozita, jakož i centralistická politická koncepce Seidlerovy vlády byla podnětem k novému svolání představitelů českého politického života, k němuž došlo 13. dubna 1918. Po oficiálním protestu Českého svazu, který přednesl Staněk, přečetl spisovatel Alois Jirásek text přísahy, jejímž autorem byl František Soukup. Přísaha vyzývala k důslednému boji za státní samostatnost a mluvila již o národě „československém“. Dubnové shromáždění bylo začátkem celonárodní akce, protože k přísaze se připojovala jednotlivá města a obce a dokonce i vojáci na frontě.

V jarních měsících opakovaly se též na Slovensku pokusy k obnovení politického života a k aktivizování slovenské národní strany, která za války zastavila svoji činnost. Významným pro národně osvobozenický boj Slováků byl 1. máj 1918 v Liptovském sv. Mikuláši, na němž mluvil Dr. Šrobár, hlasista a stoupenec myšlenky čechoslovakismu. V rezoluci shromáždění se výslovně žádalo uznání práva sebeurčení všech národů, a to i Rakousko-Uherska, tedy i uherské větve československého kmene. V komentáři „Národních novin“ nehovořilo se o „uherské větvi československého kmene“, ale o „slovenském národě“. Ukazovalo se již tehdy, že myšlenka čechoslovakismu je příliš strojená a pro masy slovenského lidu málo srozumitelná.

1. máj v Liptovském sv. Mikuláši měl nesporný vliv i na reaktivizaci slovenské národní strany. K poradě jejích vedoucích představitelů došlo 24. května 1918 a byla přijata rezoluce vyslovující se pro právo sebeurčení národů a pro vytvoření samostatného státu, jenž se měl skládat ze Slovenska, Čech, Moravy a Slezska. Slovenské dělnictvo požadovalo zřízení Slovenské národní rady. Ta byla také zřízena, ale slovenští sociální demokraté měli v ní jen podřadné postavení.

V červnu 1918 došlo k reaktivizaci Národního výboru v Praze, jenž

³⁵ Tobolka Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*, Praha 1937, str. 358 a násl.

později se stal významným činitelem státního převratu a nositelem státní moci v novém státě. Od roku 1917 byla totiž činnost Národního výboru ochromena hlavně přičiněním Rašínovým, který byl odpůrcem jeho vedení a tak zůstal v činnosti jen pracovní odbor Národního výboru za vedení Švehly. Tento odbor připravoval návrhy ústavy budoucího státu a připravoval též reorganizaci celého Národního výboru.

K jeho reorganizaci došlo až 13. července 1918 na podkladě volebních výsledků parlamentních voleb z roku 1911. Toto řešení bylo na úkor sociální demokracie, jejíž pozice byly nepoměrně silnější než před válkou.³⁶ Také složení předsednictva Národního výboru přisuzovalo sociální demokracii jen druhotné postavení.³⁷ Národní výbor tak byl a zůstal nástrojem politiky české buržoazie a ještě v letních měsících byl výrazem buržoazní státoprávní politiky dvou železek v ohni. Vedle koncepce maximalistické (samostatný český stát) byla i koncepce minimalistická (federalizace Rakouska a obnovení českého státu v jeho rámci), jejímž výrazem byla proklamace nového Národního výboru, v níž bylo uvedeno, že výbor se pokládá za vykonavatele dosavadních státoprávních prohlášení Českého svazu, která vrcholila slavnostním slibem 13. dubna 1918.

V letních měsících 1918 došlo ovšem k přerůstání politiky Národního výboru z pozic federalismu k programu samostatného a nezávislého státu. Tím se oficiální česká politika přibližovala k platformě československého zahraničního odboje. Jedním z činitelů vnitropolitických a zahraničně politických, které tento proces uspíšily byla centralistická politická linie posledních rakouských vlád.

Poslední rakouské vlády postürgkhovského období, tj. vláda Clam-Martínicova, obě vlády Seidlovy i vláda Hussarekova neopustily tradiční centralistickou linii, třebaže velmi často naoko se stavěly smířlivěji k myšlence federalismu. Rakouský centralismus kotvil svými kořeny v období metternišském, kdy nacionalismus byl pokládán za myšlenku státobornou. Neoprostil se od představ, že německví má vedoucí poslání v Rakousku a že Rakousko je státem německým a nikoliv národnostním.

Clam-Martínic byl zjevným centralistou. Státoprávní prohlášení Čechů, Poláků a Rusínů pokládal, jak shora uvedeno, za nerealizovatelná. Také on jako mnozí jeho předchůdci snažil se mezi neněmecké národnosti vnést svár. Utužení centralismu mělo být provedeno ústavní reformou

³⁶ 14. července čítal Národní výbor 38 členů, a sice 10 sociálních demokratů, 9 agrárníků, 9 státoprávních demokratů, 4 čeští socialisté, 4 čeští katolíci, 1 staročech a 1 realista. Slováci nebyli v Národním výboru zastoupeni, aby nebyli perzekvováni ze strany Maďarů. (T o b o l k a Zdeněk, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*, Praha 1937, str. 361–364).

³⁷ Sociálně demokratická Akademie doznávala: „Hovíme si klidně v teplých loktech souručenství s českým měšťáctvem. Kde jsme chtěli být přednostou domácnosti, jsme dnes nemluvnětem.“ (Akademie, č. 22/1918, str. 411.)

cestou oktroje, proti němuž neněmecké národnosti Rakouska protestovaly.

Seidler se tvářil zdánlivě liberálněji. Jeho první úřednická vláda byla provizoriem a pro druhou snažil se dokonce získat sociální demokraty. Také on však prováděl centralistickou politiku, jakmile se naskytla vhodná příležitost a když základní státní nezbytnosti (rozpočet) byly odhlasovány v parlamentě za pomoci poslanců neněmeckých národností. Jeho výrok, že páteří tohoto mnohotvárného státu jest již jednou německý národ a vždy jím zůstane, byl pro politickou soustavu jeho vlády příznačný.

Seidler se neomezil pouze na prohlášení, ale přikročil, jakmile se mu k tomu naskytla příležitost, k centralistickým opatřením. 3. května 1918 oznámil ve shromáždění předsedů poslaneckých klubů, za nepřítomnosti českých a jihoslovanských zástupců, jmenování krajských hejtmanů a zřízení krajských vlád zatím jen v Čechách (na základě zákona č. 44/1868 ř. z.). Krajské vlády měly být podřízeny vídeňské vládě a spolu s tím měla být zeslabena kompetence místodržitelství, jemuž nadále měly připadnout jen méně významné záležitosti. Byl to zřejmý podkop pod úsilí federalizace Rakouska.

19. května 1918 vydalo vídeňské ministerstvo vnitra dva výnosy. První se týkal zřízení 12 krajských vlád v Čechách podle národnostního rozdělení (4 německé kraje, 7 českých, budějovický kraj měl být rozdělen ve 2 a Praha měla být podřízena přímo místodržitelství). Druhý výnos uváděl, že první dvě krajské vlády a sice litoměřická a vinohradská zahájí činnost již od 1. ledna 1919. Je přirozené, že proti oběma výnosům, které znamenaly rozdělení Čech, protestoval Český svaz. Poslanec dr. Ad. Stránský podal dokonce návrh, aby na vládu byla podána žaloba, jenž však byl 23. července zamítnut.

Tato centralistická opatření zostřila rozpory mezi českou a německou buržoazií v posledním období existence Rakouska. Seidlerova vláda ztratila v červenci 1918 většinu v říšské radě, podala demisi a byla vystřídána předposledním rakouským kabinetem Hussareka.

Hussarek však pokračoval v Seidlerově centralistické linii. 30. července 1918 byl zřízen podle přání Němců krajský soud v Trutnově a 27. září 1918 byla rozdělena zemská správní komise v Čechách. Tím přikročila vídeňská vláda k realizaci myšlenky nové korunní země „Deutschböhmen“. Brzy na to došlo ke jmenování soudních askulantů v Čechách v naprostém nepoměru k početní síle českého národa.

Centralistickou linii opustila teprve poslední rakouská vláda, starého liberála prof. Lammasche; to však již bylo Rakousko v rozkladu. V těchto posledních okamžicích podunajského státu došlo k nezdařenému pokusu o federalizaci Předlitavska. Císař Karel zahájil jednání o federalizaci

12. října a sice s poslanci všech národností Rakouska. Jednání skončila neúspěchem. Přesto byl 16. října vyhlášen manifest, jímž se Předlitavsko dělilo ve čtyři státy, a sice německo-rakouský, český, jihoslovanský a ukrajinský. Federalizace se týkala ovšem jen Předlitavska, protože proti federalizaci Uher stavěly se mocné síly, a to jak uherská šlechta tak i maďarská buržoazie. Uherská vláda stavěla se v poslední chvíli též i proti federalizaci Předlitavska, aby tím nevznikl pro Uhry precedent.

Prakticky neměl Karlův manifest žádnou cenu. Přišel příliš pozdě, kdy již masy českého národa stály jinde. Krom toho manifest nemohl české státoprávní požadavky uspokojit i věcně a byl s nimi v rozporu. Znamenal totiž rozdělení Čech mezi dva federální státy a neřešil vůbec otázku Slovenska, které mělo zůstat v Uhrách a dokonce v Uhrách centralizovaných.

Že dílčí řešení tohoto druhu je pro oficiální domácí politiku nepřijatelné, ukázal již Staňkův projev ve vídeňské říšské radě dne 2. října 1918.³⁸ Staněk jménem české parlamentárky protestoval tehdy proti plánům vyloučit Slovensko ze svazku českých zemí a prohlásil snahu odtrhnout Čechy od Slováků za komický pokus, jenž neodpovídá již politické situaci. Program česko-slovenského státu, jenž měl zahrnout uherské kraje obývané Slováky, označil Staněk za český minimální státoprávní program.

Staňkův projev z 2. října byl mezníkem ve vývoji českého státoprávního programu za války. Domácí oficiální buržoazní politika poháněná radikalizací lidových mas dostávala se tehdy na platformu zahraničního odboje. České buržoazii, která se s nedůvěrou dívala na narůstání revoluční situace v dunajském soustátí, zdál se čím dále tím bezpečnější zárukou proti ruskému „bolševismu“ národní československý stát než národním bojem rozleptané Rakousko. Ve Staňkově projevu se to zračí zejména v pasážích, které se zmiňují o tom, že radikální řešení národnostních problémů na území monarchie není již domácí vnitřně politickou záležitostí, ale naléhavým úkolem míru a světové politiky. Dohodové mocnosti uznaly československé brigády jako válku vedoucí mocnost. To je protiváhou rakouských slibů a výhrůžek. Nakonec Staněk odmítl učinit protest proti dohodovým prohlášením, které od české parlamentárky vláda žádala.

Česká buržoazie opouští v této době již zjevně politiku dvou železek v ohni, a stává se jednostranně po bok Dohody, to znamená za linii zahraničního odboje. V říjnových dnech zahajuje pak Dohoda se zřetelem na mezinárodní situaci a zejména ze strachu z vlivu bolševické revoluce

³⁸ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918, XXII. Session, str. 322 a 333.

jasný kurs na rozbití Rakouska. Ve vídeňském parlamentě ohlas tohoto jednoznačného kursu je patrný ze závěrečného projevu Udržala z 22. října, jímž činnost českých poslanců na říšské radě končí.³⁹

Plány české buržoazie i zahraničního odboje předstihly však v říjnových dnech masy českého národa. Na podzim 1918 se zásobovací situace ještě dále zhoršila. Pro autarkní politiku Uher staly se české země zásobitelem celého Předlitavska zemědělskými plodinami. Vývoz potravin ze země, jichž tak jako tak byl velký nedostatek, dráždil hladovějící lidové vrstvy národa.

Za této napjaté situace odhodlala se Socialistická rada, koordinační výbor obou socialistických stran, jež vystupovala jako odnož Národního výboru, ovládaného českou buržoazií, k politické aktivitě. Dělnictvo očekávalo rovněž od Socialistické rady v době rostoucího revolučního napětí a živelně propukajících stávek více iniciativy, a proto se Socialistická rada nakonec odhodlala zasáhnout a organizovat protestní stávkou proti vývozu potravin. Průběh stávkou daleko přerostl původní záměr Socialistické rady i Národního výboru.

Již přípravy generální stávkou v akčním výboru Socialistické rady daly akci jiný směr, vlivem jeho revolučních členů. Připravovaná rezoluce protestních shromáždění byla nakonec pozměněna. Neurčitá formulace „svobodný stát československý“ byla nahrazena slovy „svobodná republika československá“, takže konečný text zněl: „Doba se splnila! Shodili jsme již okovy poddaných rabů! Povstali jsme k samostatnosti! Z nezlomné vůle vlastní a ze sankce všeho demokratického světa prohlašujeme, že tu dnes stojíme jako vykonavatelé nové státní svrchovanosti, jako občané svobodné republiky Československé“.⁴⁰ Také řeč oběžníků zasílaných akčním výborem Socialistické rady byla naprosto jasná. Akční výbor byl si rovněž vědom, že je třeba řešit otázku německé menšiny v Čechách, a proto ve výzvě k severočeskému dělnictvu se přiznávalo právo na sebeurčení i pro německou menšinu. Bylo vysloveno přesvědčení, že „zástupcové českého i německého lidu v této dějinné době jsou povoláni k tomu, aby smluvní cestou rozhodovali pro budoucnost o vzájemném poměru obou národů“.

Generální stávka 14. října probíhala velmi úspěšně. Dělnictvo uvítalo iniciativu Socialistické rady, zastavilo práci a na masových shromážděních byla s nadšením přijata připravená rezoluce. Stávkou železničářů byla ochromena v celé zemi doprava. Navzdory ostrým varováním rozeslaným Národním výborem byla řadě měst proklamována státní samostatnost ve formě republiky a v některých průmyslových střediscích jako

³⁹ Tamtéž, str. 4671.

⁴⁰ Říha O. a Křížek J., *Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce a vznik Československa*, Československá rusistika, č. 4/1957.

například v Moravské Ostravě si lid vynutil vyhlášení „socialistické republiky“.

Národní výbor nasadil všechny páky, aby lidové hnutí zastavil. Vcelku se mu to podařilo. Vedení sociální demokracie se Národním výboru podřídilo a akční výbor Socialistické rady byl rozpuštěn. Dne 16. října, bezprostředně po lidové akci vedoucí poslanci státoprávní demokracie a agrární strany spěchali ujistit císaře, „že neměli v úmyslu připravovati nebo podporovati v době válečné nebo v době mírového vyjednání jakýkoliv sociální nebo ústavní převrat násilím“.

To, co bylo ještě možno 14. října zastavit, nebylo možno zabrzdit 28. října. Pražský lid přijal zprávu o kapitulaci Rakousko-Uherska jako vyhlášení české samostatnosti a vyšel do ulic. Národní výbor v Praze viděl za této situace nezbytné národní samostatnost vyhlásit. Tak 28. říjen 1918 vstoupil do dějin jako den vzniku československého státu.⁴¹

⁴¹ Vaněček Václav, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1964, str. 412 a Šolle Zdeněk, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické světové války*, Praha 1952, str. 101 a násl.

Великая Октябрьская социалистическая революция и чешские государственно-правовые требования к кон- цу первой мировой войны

Ярослав Гоусер

Резюме

В конце первой мировой войны национально-освободительная борьба чешского и словацкого народов вступила в решающую стадию. Пробуждение активности народных масс, без которой бывшая чешская буржуазия не решилась бы на радикальные мероприятия, вызвали революционные события в России в феврале 1917 года. До этого чешская буржуазия вела себя очень лояльно (заявление Чешского союза от 31 января 1917 г.).

Радикальные настроения народных масс получили преобладание в весенние месяцы 1917 г. (забастовочное движение, столкновения с войсками). Под давлением народных масс был создан Рейхсрат, который в течение трех лет войны почти не участвовал в государственной жизни. Значительное влияние на позицию чешских депутатов в Рейхсрате оказал манифест чешских писателей от 17 мая 1917 г., изданный под сильным влиянием революционных событий в России.

После продолжительных политических переговоров (был разработан ряд проектов) в конце концов политические партии, объединенные в Чешском союзе пришли к соглашению о государственно-правовом заявлении, которое было оглашено в рейхстате 30 мая 1917 г. В оппозиции были тогдашние государственно-правовые радикалы и старочехи. Заявление исходило из оппортунистской линии сохранения Австрийской монархии. Австро-Венгрия должна была превратиться в федерацию, в состав которой должно было войти чешское историческое государство с Словакией. Аргументация Заявления была неоднородна, ибо историческая концепция механически соединялась с концепцией естественноисторической. Несмотря на мягкий тон государственно-правового заявления венское правительство его отклонило (Клам-Мартинец и Сейдлер).

Летом 1917 г. Чешский союз решил выслать своих представителей в подготовительную комиссию конституционного комитета рейхсрата, которая подготавливала пересмотр Декабрьской конституции. В этой связи к некоторым теоретикам конституционного права был обращен призыв разработать проект новой конституции (проф. Кадлец, проф. Гоецль, Вейр, Бакса и бывш. министр юриспруденции). Проекты, хотя политически быстро устарели, были, как показывает их подробный анализ, характерны для отношения чешской буржуазии к австрийскому государству.

Новый толчок для выдвижения чешских и словацких государственно-правовых требований дала Октябрьская революция. Нежелание венского правительства удовлетворить все условия мирного предложения большевицкого правительства привело к декларации чешских депутатов от 6 января 1918 г. В декларации особо делался упор на самоопределение народов, провозглашенное большевицким правительством.

В течение весенних и летних месяцев 1918 г. под напором народных масс постепенно возродилась политическая жизнь и в Словакии (1-ое мая в Липтовском св. Микулаше). В Чехии в июне реорганизован Национальный комитет, в котором оппортунистское руководство социал-демократии не сумело занять позицию ведущей силы национального освободительного движения.

В течение летних месяцев 1918 г. Национальный комитет переходит с позиций федерализма к программе самостоятельного и независимого государства. Тем самым официальная чешская позиция приближалась к платформе т. наз. зарубежного сопротивления. Этот процесс ускорила централистическая политика австрийских правительств (Зейдлера и Гусарека).

Целью активности народных масс было создание самостоятельного государства. Манифест императора Карла был для парламентских и чешских политиков неприемлем. Действия народных масс удалось подавить еще 14 октября 1918 г. 28 октября народ в Праге воспринял сообщение о капитуляции Австро-Венгрии как провозглашение чешской самостоятельности и потому этот день вступил в историю как день возникновения чехословацкого государства.